

در سایه سارِ همایش / ۵

اثر سیاق در اختیار قراءات

دکتر زهرا قاسم نژاد

دکتر محمدرضا ستوده نیا

دکتر نصرالله شاملی

نشر مجمع ذخائر اسلامی ۱۳۹۳

با همکاری دانشگاه اصفهان

به مناسبت اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق

اسفند ۱۳۹۳ ش/مارس ۲۰۱۳ م

کلیه حقوق این اثر تحت قانون کپی رایت بوده و ترجمه یا چاپ تمام یا بخشی از مطالب آن و نیز درج تمام یا بخشی از آنها در ضمن بانکهای اطلاعاتی و تهیه برنامه‌های رایانه‌ای یا استفاده مطالب و تصاویر در اینترنت و دیگر ابزار و ادوات، به هر نحوی، بدون اجازه قبلی ناشر بصورت کتبی، ممنوع می‌باشد.

© MAJMA AL-DAKAAIR AL-ISLAMYYAH, 2015

All rights reserved, No part of this book may be reproduced or translated in any form, by print, internet, photo print, microfilm, CDs or any other means without written permission from the publisher

در سایه سارِ همایش / ۵

مجمع ذخائر اسلامی - قم، ایران
با همکاری دانشگاه اصفهان

اثر بیان در اختیار قراءات

دکتر مهرا قاسم نژاد

دکتر محمد رضا ستوده نیا

دکتر نصراله شاملی

صفحه آرا: روح الله علی زاده

چاپ: ظهور / صحافی: نفیس

نشر: مجمع ذخائر اسلامی - قم

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۳ ش (۲۰۱۵ م)

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد - قیمت: ۴۸.۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۸۸-۷۵۸-۶

ارتباط با ناشر

قم: خیابان طالقانی (آذر) - کوی ۲۳ - پلاک ۱ - مجمع ذخائر اسلامی

تلفن: ۰۹۱۲ ۲۵۲ ۴۳۵۰ +۹۸ ۲۵۳ ۷۷۱۳۷۴۰ +۹۸ ۲۵۳ ۷۷۰ ۱۱۱۹ دورنگار: همراه: ۰۹۱۲ ۲۵۲ ۴۳۵۰

نشانی پایگاههای اینترنتی:

www.zakhair.net

www.mzi.ir

info@zakhair.net

info@mzi.ir

فهرست مطالب

چکیده	۹
فهرست مطالب	۱۰
پیشگفتار	۱۴
بخش اول: سیاق قرآنی	۱۸
فصل اول: کلیات و مفاهیم	۲۰
۱-۱-۱. موضوع بحث	۲۰
۲-۱-۱. مبانی تحقیق	۲۱
۳-۱-۱. روش پژوهش	۲۵
فصل دوم: سیاق قرینه پیوسته لفظی	۲۸
۱-۱-۲. سیاق در لغت	۲۸
۲-۱-۲. سیاق در اصطلاح	۳۰
۳-۱-۲. اهمیت سیاق در تفسیر	۳۴
۴-۱-۲. انواع سیاق قرآنی	۳۸
۱-۴-۱-۲. سیاق قرآن	۳۸
۲-۴-۱-۲. سیاق سوره ها	۴۲
۳-۴-۱-۲. سیاق سوره	۴۴
۴-۴-۱-۲. سیاق آیات	۴۵
۵-۴-۱-۲. سیاق جملات	۴۶
۶-۴-۱-۲. سیاق کلمات	۴۷
۵-۱-۲. ارکان سیاق قرآنی	۴۷
۱-۵-۱-۲. وحدت نزول	۴۷
۲-۵-۱-۲. وحدت موضوعی	۴۹
۳-۵-۱-۲. وحدت ساختاری	۵۰
نتیجه	۵۱
فصل سوم: کارکردهای سیاق قرآنی	۵۲

فهرست مطالب ♦ ۱۱

۵۲	۱-۱-۳ مبانی کارکرد سیاق قرآنی.....
۵۳	۱-۱-۳-۱ فهم مقاصد اساسی و مهم قرآن.....
۵۳	۱-۱-۳-۲ فهم اسلوب و سبک ادبی قرآن کریم.....
۵۴	۱-۱-۳-۳ فهم اغراض اساسی سوره‌های قرآن کریم.....
۵۵	۱-۱-۳-۴ توجه به وجود ارکان سیاق.....
۵۵	۱-۱-۳-۵ توجه به عمومیت لفظ در برابر خصوصیت سبب.....
۵۶	۱-۱-۳-۶ فهم روابط نحوی در نظم و تألیف جملات و آیات.....
۵۷	۱-۱-۳-۷ آشنایی با قرائن حالیه.....
۵۷	۱-۱-۳-۸ اعتبار سیاق به عنوان گواه و مؤید.....
۵۸	۱-۱-۳-۲ کارکردهای سیاق قرآنی.....
۵۸	۱-۲-۱-۳ بیان معانی.....
۵۹	ب بیان معانی جمله‌ها.....
۶۰	ج. بیان معانی آیه‌ها.....
۶۰	۱-۲-۲-۲ تعیین مرجع ضمیر.....
۶۲	۱-۲-۳-۳ نقد و بررسی روایات تفسیری.....
۶۳	۱-۲-۳-۴ تعیین محل نزول آیات و سوره.....
۶۴	۱-۲-۳-۵ نقد و بررسی آراء مفسران.....
۶۴	۱-۲-۳-۶ تعیین اعراب و عامل.....
۶۸	۱-۲-۳-۷ تبیین مجمل.....
۶۹	۱-۲-۳-۸ دستیابی به مراد آیه.....
۷۰	۱-۲-۳-۹ تعیین مصداق کلمه.....
۷۰	۱-۲-۳-۱۰ اختیار وجوه قراءات.....
۷۲	۱-۲-۳-۱۱ تعیین محل‌های وقف و ابتدا.....
۷۳	نتیجه.....
۷۴	بخش دوم: اثر سیاق در اختیار قراءات.....
۷۶	فصل اول: مفهوم شناسی.....
۷۶	۱-۲-۱ اختیار در لغت.....
۷۷	۱-۲-۲ اختیار در اصطلاح.....
۸۰	۱-۲-۳ پیشینه اختیار قرائت.....

۸۲.....	۴-۲-۱. قرائت در لغت
۸۳.....	۵-۲-۱. قرائت در اصطلاح
۸۴.....	۶-۲-۱. اثر سیاق در اختیار قراءات
۸۵.....	نتیجه

فصل دوم: اختلاف قرائت در افعال ۸۸

۸۸.....	۱-۲-۲. اختلاف قرائت در زمان فعل
۸۸.....	۱-۱-۲-۲. وجه ماضی و امر
۹۷.....	۲-۱-۲-۲. وجه مضارع و امر
۱۰۲.....	۳-۱-۲-۲. وجه ماضی و مضارع
۱۰۵.....	۲-۲-۲. اختلاف قرائت در وزن فعل
۱۰۵.....	۱-۲-۲-۲. قرائت به دو وجه «فَعَلَ» و «فَعَّلَ»
۱۲۳.....	۲-۲-۲-۲. قرائت به دو وجه «فَعَلَ» و «افْعَلَ»
۱۳۴.....	۳-۲-۲-۲. قرائت به دو وجه «فَعَلَ» و «فَاعَلَ»
۱۴۶.....	۴-۲-۲-۲. قرائت به دو وجه «افعال» و «تفعیل»
۱۵۳.....	۵-۲-۲-۲. قرائت به دو وجه «تفعیل و فاعل» «افعال و افعال» و «تفاعل و انفعال»
۱۵۸.....	۳-۲-۲. اختلاف قرائت در ریشه فعل
۱۷۰.....	۴-۲-۲. اختلاف قرائت در اعراب فعل
۱۸۱.....	۵-۲-۲. اختلاف قرائت در وجه معلوم و مجهول
۲۲۸.....	۶-۲-۲. اختلاف قرائت در وجه مخاطب، متکلم، و غائب
۲۲۹.....	۱-۶-۲-۲. قرائت به وجه خطاب و غیبت
۳۲۳.....	۲-۶-۲-۲. قرائت به وجه غیبت و تکلم

فصل سوم: اختلاف قرائت در اسماء ۳۸۰

۳۸۰.....	۱-۲-۳. اختلاف قرائت در ریشه اسم
۳۸۳.....	۲-۲-۳. اختلاف قرائت در اعراب اسم
۴۰۲.....	۳-۲-۳. اختلاف قرائت در وزن اسم
۴۲۷.....	۴-۲-۳. اختلاف قرائت در جمع و مفرد بودن اسم
۴۵۲.....	۵-۲-۳. اختلاف قرائت در ضمیر
۴۵۳.....	۶-۲-۳. اختلاف قرائت بین اسم و فعل
۴۵۶.....	نتیجه

فصل چهارم: اختلاف قرائت در حروف	۴۵۸
۱-۲-۴. اختلاف قرائت در حروف مشبهة	۴۵۸
۵-۲-۴. اختلاف قرائت در حروف شرط	۴۷۰
نتیجه	۴۷۱
فصل پنجم: بررسی میزان هماهنگی قرائت قراء سبعة با سياق	۴۷۲
۱-۲-۵. میزان هماهنگی قرائت قراء سبعة با سياق	۴۷۲
نتیجه	۴۷۶
نتیجه گیری	۴۷۸
پیوست ها	۴۸۲
جدول ۱. آیات قرآن کریم	۴۸۲
جدول ۲. روایات	۵۴۳
جدول ۳. ابیات	۵۴۵
فهرست منابع	۵۴۶

پیشگفتار

پژوهش حاضر به بررسی و تحلیل اثر سیاق در اختیار قراءات می‌پردازد. سیاق پیشینه‌ای به قدمت تفسیر قرآن کریم دارد، به گونه‌ای که می‌توان گفت: نه فقط در تفسیر، بلکه در محاوره‌های روزمره نیز از صدر اسلام به این قرینه توجه خاصی مبذول شده است. قرآن پژوهان در تعریف سیاق نظرات مختلفی ارائه داده‌اند. ترجیح هر یک از مفاهیم و تعریف‌ها، هسته اصلی پژوهش را که تحلیل اثر سیاق در اختیار یک وجه از قرائت است، تحت تأثیر قرار خواهد داد. به همین علت، بخش اول در سه فصل به بیان مفهوم سیاق می‌پردازد. در بخش دوم با مطالعه کتب دانش قراءات و تفاسیر در پنج فصل به بررسی و تحلیل اختلاف قراءاتی پرداخته می‌شود که سیاق مؤید و مرجح یک وجه قرائی دانسته شده است. در فصل اول کلیاتی از مفهوم قرائت، اختیار و پیشینه آن در علم قراءات و اثر سیاق در اختیار و توجیه قراءات بیان شده است. در فصل‌های دوم، سوم، چهارم (اختلاف قرائت در افعال، اختلاف قرائت در اسماء، اختلاف قرائت در حروف) مواردی که سیاق مؤید یک وجه از قرائت دانسته شده است، با تکیه بر منابع احتجاج قراءات و برخی از تفاسیر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. روش بررسی و تحلیل اثر سیاق در اختیار و توجیه قراءات سبع، روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تفسیری است. در توضیح این روش و استفاده از آن در این کتاب باید گفت: ابتدا آیه شریفه و ترجمه آن ذکر شده است. متن آیات به روایت حفص و ترجمه آن، ترجمه‌ی آقای فولادوند است. سپس واژه‌ای که قاریان در قرائت آن اختلاف کرده‌اند، بیان و وجوه قرائی در دو قسمت «الف» و «ب» توضیح داده می‌شود. در قسمت «الف»، قرائت مشهور آیه بیان می‌شود. عالمان علم قرائت، قرائت دارای صحت سند، موافق با رسم الخط مصحف و سازگار

با قواعد عربی را قرائت مشهور می‌دانند (ابن جزری، بی تا، ج ۱، ص ۹ و ۳۱؛ زرقانی، ۱۹۹۰م، ج ۱، ص ۴۱۸). از آن جهت که در تمام کشورهای اسلامی (مگر مناطقی از افریقا) قرائت عاصم به روایت حفص شهرت دارد و رایج است، در این تحقیق از آن به قرائت مشهور تعبیر شده است. قرائت سایر قراء که با قرائت عاصم به روایت حفص هماهنگ نیست، در قسمت «ب» توضیح داده می‌شود. در تحلیل وجوه قرائی سعی شده است در تمام موارد ابتدا واژه مورد اختلاف از نظر صرف و نحو بررسی شود. سپس معنای آیه با توجه به وجه قرائی بیان گردد. آن گاه مستندات هر یک از وجوه قرائی با تکیه بر منابع احتجاج قراءات تحلیل شود. در پایان نظرات مفسران در تأیید یا ترجیح یک وجه قرائی ذکر می‌گردد. البته در برخی از موارد ممکن است صرف و نحو آیه یا معنای قرائت بسیار واضح باشد که در این گونه موارد از ذکر آن خودداری می‌شود. و یا در برخی از اختلاف قرائت‌ها به علت تکراری بودن یا عدم ایجاد تغییرات اساسی در مفهوم و معنای آیه تنها موضع اختلاف بدون تحلیل و بررسی توضیح داده شده است.

پس از تحلیل وجوه قرائی، با توجه به مستندات هر یک از وجوه قرائت، به بیان قرائت هماهنگ با سیاق پرداخته می‌شود. در این قسمت که با عنوان، تحلیل اثر سیاق در اختیار قرائت، ذکر می‌شود جمع بندی آراء و تحلیل نویسندگان پیرامون قرائت هماهنگ با سیاق بیان می‌گردد. در تمام مواردی که عبارت «به نظر می‌رسد» به کار رفته است، مراد نظر و دیدگاه نگارندگان کتاب است و از منبع خاصی استفاده نشده است. قابل ذکر است، کتاب حاضر در هیچ موردی در صدد بیان برتری یک وجه از قرائت بر وجه دیگر نیست، بلکه هدف بیان قرائت هماهنگ با سیاق است و آن چه در تحلیل و نقد قراءات مطرح می‌شود، دلیل بر برتری یک وجه قرائی نیست.

در فصل پنجم، میزان هماهنگی قراءات سبع با سیاق مورد بررسی قرار می‌گیرد. طبق شمارشی که از فرش الحروف قراء سبع شده است، اختلاف قاریان در فرش الحروف ۱۵۷۳ مورد است. مطالعه و بررسی منابع احتجاج قراءات نشان می‌دهد، از میان ۱۵۷۳ اختلافی که

در فرش الحروف قرائت قراء سبع وجود دارد، در سیصد مورد (۲۹۲ آیه) مستند اختیار یک وجه قرائی، سیاق است. رسم نمودارها و ارقامی که از تحلیل آیات به دست می‌آید، نشان می‌دهد، روایت حفص بیشترین هماهنگی را با سیاق و بافت کلام دارد. در پایان به مهمترین و کاربردی ترین نتایج تحقیق اشاره شده است.

پژوهش پیش رو در اصل، پایان نامه دکتری است که در دانشگاه اصفهان با راهنمایی جناب آقای دکتر محمد رضا ستوده نیا دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث و مشاوره آقای دکتر نصراله شاملی استاد گروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه اصفهان در سال ۱۳۹۲ با نمره عالی دفاع و به عنوان پایان نامه برتر دانشکده در هفته پژوهش ۱۳۹۳ معرفی شده است.

نگارنده به رسم ادب بر خود لازم می‌داند از همه کسانی که در انتشار این اثر نقش داشته اند، تشکر کند. در درجه اول مراتب سپاس خود را از استاد فرزانه جناب آقای دکتر محمدرضا ستوده نیا که نگارنده را در طول سالیان دراز از آموزه‌های خود بهره مند ساخته اند و در تدوین این اثر سهم به سزایی دارند، اعلام می‌کنم. همچنین از جناب آقای دکتر نصراله شاملی در سمت مشاوره که بیشترین تأثیر را در انتشار این اثر داشته اند، سپاسگزاری می‌کنم. در پایان از همه کسانی که بر گردن بنده حق دارند و ذکر اسامی آن‌ها مقدور نبود، کمال تقدیر و تشکر را دارم.